

Substantīvu piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā

The use of substantives' suffixes -in- and -īn- in the Latvian language of Būtiņģe and Šventoji

Daiga Straupeniece

Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas Akadēmija

Kūrmājas prospekts 13, Liepāja, LV-3401, Latvija

E-pasts: daiga.straupeniece@rtu.lv

Lejaskurzemes izloksnēs ir daudzi produktīvi vārddarināšanas piedēkļi, kā *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-ien-*, *-in-*, *-īn-*, *-īt-*. Arī Būtiņģes un Sventājas latviešu valoda, kas mūsdienās iekļaujas latviešu (kuršu) kultūrtelpā Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras, ar kultūrvēsturiskām tradīcijām piederīga gan Rucavas kultūrtelpai, gan plašākai Lejaskurzemes kultūras, tai skaitā lingvistiskajai, ainavai. Raksta mērķis ir izpētīt divu produktīvāko vārddarināšanas piedēkļu – *-in-* un *-īn-* – dinamiku Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā, saskatot kopīgās iezīmes ar Lejaskurzemes izlokšņu materiālu, kā arī izceļot tās pazīmes un kvantitatīvos rādītājus, kas ir atšķirīgi. Pētījuma materiālu veido autore 2008.–2021. gadā veiktie latviešu valodas ierakstu atšifrējumi Būtiņģē un Sventājā, Kurzemes Humanitārā institūta ekspedīciju valodu piemēri, kas apkopoti grāmatā „No Sventājas līdz Ancei” (2008). Tāpat materiālā iekļauti arī Liepājas būtiņģnieku un sventājnieku (cilvēki, kuri dzimuši un auguši Būtiņģē un Sventājā, bet 20. gs. 60. gados pārcēlušies uz dzīvi Latvijā) 21. gs. valodas atšifrējumi. Galvenās darbā izmantotās pētniecības metodes ir analītiskā un salīdzinošā metode. No valodas materiāla tika ekscerpēti visi substantīvi ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-*. Salīdzinošā metode izmantota, lai apzinātu substantīvu ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-* lietojuma intensitāti trijās paaudzēs (vecākajā, vidējā un jaunākajā) dažādās tematiskajās grupās, kā arī salīdzinātu valodas materiālu gan ar Lejaskurzemes izloksnēm, gan lietuvisku valodas žemaišu dialekta ziemeļrietumu izloksnēm. Pētījumā tika secināts, ka substantīvi ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-* galvenokārt ir neitrālas nozīmes vārdi, kas neizsaka deminutīva nozīmi, to lietojums 21. gs. sākumā Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir izplatīts vecākās un vidējās paaudzes valodā. Lielu daļu atvasinājumu ar piedēkli *-in-* Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā veido personu nosaukumi, kas darināti no vīriešu dzimtes personvārdiem. **Atslēgvārdi:** substantīvi; piedēkļi; vārddarināšana; vārda nozīme; izloksne; Būtiņģe; Sventāja.

Ievads

Lietuvas ziemeļrietumos pie Baltijas jūras mūsdienās atrodas divi latviešu apdzīvotie ciemi – Būtiņģe un Sventāja. Pēc 1921. gada Latvijas un Lietuvas robežlīguma

noslēgšanas Būtiņģes un Sventājas latviešu ciemu iedzīvotāji kļūst par etnisko minoritāti Lietuvas pierobežas teritorijā. Vēlāk, 20. gs. otrajā pusē, šie ciemi ir iekļauti Palangas pilsētas teritorijā. Te, neskatoties uz nelabvēlīgiem sociolingvistiskajiem apstākļiem, joprojām dzīvo latvieši. Būtiņģes un Sventājas latviešu valoda ir unikāla 21. gs. Lejaskurzemes izlokšņu mantojuma daļa (Lejaskurzeme ir kultūrvēsturisks Kurzemes dienvidrietumu teritorijas apzīmējums), kas, vairāk nekā 100 gadus atrodoties Lietuvas kultūrtelpā, no vienas puses, ir saglabājusi Lejaskurzemes izlokšnēm raksturīgās morfoloģiskās īpatnības visu paaudžu valodā, bet, no otras puses, jūtama arī lietuviešu valodas un žemaišu izlokšņu ietekme (Straupeniece 2018, 180–181).

Mūsdienu Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir saglabājušās daudzas valodas parādības, kas Lejaskurzemes izlokšnēs bija aktīvas vēl 20. gs. sākumā, taču literārās valodas ietekmē tagad lietotas reti (tostarp tikai vecākās paaudzes valodā) vai izzudušas. Lejaskurzemes izlokšnēs ir sastopami daudzi produktīvi vārddarināšanas piedēkļi un ir vērojama dažāda to lietojuma intensitāte aktīvajā vārdu krājumā. Ieva Ozola un Liene Markus-Narvila (2021, 137), pētot Lejaskurzemes izlokšņu valodas īpatnības, to saglabāšanos un dinamiku, monogrāfijā „Valoda. Laiks. Lejaskurzeme” (2021) norādījušas, ka piedēkļi *-in-* un *-īn-* (līdzās piedēkļiem *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-ien-*, *-īt-*) ir vieni no Lejaskurzemes produktīvākajiem piedēkļiem, kas Lejaskurzēmē lietoti visai plaši, piem., Bārtā, Dunikā, Gramzdā, Kalētos, Krūtē, Nīcā, Pērkonē, Rucavā.

Piedēkļi *-in-*, *-īn-* ir bijuši produktīvi vārddarināšanas formanti arī citās izlokšnēs. Anna Vulāne (1986, 74–75), pievēršot uzmanību adjektīvu ar formantu *-inis*, *-ine* derivācijai augšzemnieku dialektā, konstatējusi, ka 20. gs. beigās dažās augšzemnieku dialekta izlokšnēs ir saglabāta daļa lietvārdu ar izskaņām *-inis*, *-ine*, kas galvenokārt funkcionē vecākās un arī vidējās paaudzes pasīvajā leksikā, bet aktīvajā leksikā – maz. 21. gs. apkopotais materiāls par Būtiņģes un Sventājas latviešu valodu trijās paaudzēs liecina, ka atvasinājumu ar *-in-* un *-īn-* te joprojām ir visai daudz.

Raksta mērķis ir izpētīt divu produktīvāko substantīvu vārddarināšanas piedēkļu – *-in-* un *-īn-* – dinamiku Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā, vērtējot atvasinājumu semantisko grupu lietojuma biežumu trijās paaudzēs. Pētījumā raksturots atvasinājumu lietojums trijās paaudzēs (vecākajā, vidējā un jaunākajā), izpētot 44 teicēju valodu. Par vecāko paaudzi dēvēti cilvēki, kuri dzimuši 20. gs. 20. gados – laikā, kad Sventāja un Būtiņģe tika pievienotas Lietuvas valstij. Viņi arī izjūtuši nesekmīgo latviešu skolu jautājuma risināšanu un ieguvuši izglītību lietuviešu valodā. Pārsvārā viņi izveidojuši latviešu ģimenes, tādēļ ģimenes sarunvaloda ir bijusi latviešu valoda. Par vidējo paaudzi saukti cilvēki, kuri dzimuši 20. gs. vidū, bieži vien izveidojuši jauktas ģimenes (latvietis + lietuviete; lietuviete + lietuvietis), tādēļ ģimenes sarunvaloda viņiem bijusi gan latviešu, gan lietuviešu valoda. Par jaunāko paaudzi dēvēti cilvēki, kuri dzimuši 20. gs. 70.–90. gados Sventājā un tās apkārtnē, latviešu valodu apguvuši no saviem vecākiem. Jaukto ģimeņu rezultātā šo cilvēku identitāte ir sarežģīta, nacionālā piederība bieži vien nenosaka latviešu valodas prasmi un otrādi. Ir vērojama tendence asimilēties lietuviešu kultūrā, nespējot saglabāt etnisko piederību.

Pētījumā izmantoti raksta autore veiktie Būtiņģes un Sventājas latviešu valodas ierakstu atšifrējumi no 2008. līdz 2021. gadam, kā arī no 2015. līdz 2021. gadam veiktie Liepājas būtiņģnieku un sventājnieku (parasti vidējā paaudze, kas 20. gs. 60. gados

pārcēlās uz dzīvi Latvijā, galvenokārt uz Liepāju) valodu piemēri, jo piedēkļu *-in-* un *-īn-* lietojuma biežums šo teicēju valodā ir saistāms ar sociolingvistisko vidi, kur tie dzimuši un uzauguši (sīkāk sk. Straupeniece 2018, 10–35; kopumā izpētīta 17 teicēju valoda). Rakstā iesaistīti arī Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta ekspedīciju valodu piemēri, kas apkopoti grāmatā „No Sventājas līdz Ancei” (Laumane 2008).

No Būtiņģes un Sventājas valodas materiāla tika ekscerpēti un grupēti visi substantīvi ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-*. Pētījumā izmantota gan analītiskā, gan salīdzinošā metode, lai noskaidrotu substantīvu ar piedēkļiem *-in-* un *-īn-* lietojumu trijās paaudzēs. Materiālā pievienoti arī tematiski līdzīgi piemēri no citām Lejaskurzemes izloksnēm, kā arī lietuviešu valodas žemaišu dialekta ziemeļrietumu izloksnēm.

1. Substantīva piedēkļa *-in-* lietojums

Piedēklis *-in-* Lejaskurzemes izloksnēs ir produktīvs apelatīvās leksikas vārd darināšanas līdzeklis (Ozola, Markus-Narvila 2021, 152). Substantīviem ar piedēkli *-in-* vairumā gadījumu piemīt kāda no trijām nozīmēm: pirmkārt, tiek aizstāts vidus dialekta izlokšņu piedēklis *-en-*, otrkārt, tiek izmantots deminutīvu darināšanā, treškārt, tam var piemist priekšmetiska nozīme (Endzelīns 1951, 312–313; Bušmane 1989, 123–124). No tiem Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā nozīmīgu apelatīvās leksikas daļu ar piedēkli *-in-* aizņem vārdi, kur citviet vidus dialekta izloksnē un literārajā valodā lietots piedēklis *-en-*, piem., *ritinis*, *zemine*, retāk – *in-*, piem., *ābuolinis*, *ratins*.

Tematiski var izdalīt vairākas grupas.

1.1. Floras nosaukumi

Floras nosaukumu – *ābuolinis* ‘āboliņš’, *driģine* ‘driģene’, *kāpuostine* ‘astere’, *rācinis* ‘kartupelis’, *timuotinis* ‘timotiņš’, *tītarines* ‘pelašķi’, *zeminis* ‘zemenes’ – lietojums novērots visu paaudžu valodā, piem.:

- (1) *vaig savārīt driģines un apmazgāt kājas. / kāpuostines iesasēšu, šmuki ziedēs visas dārzs. / rāciņi šogad diži paauguši. / zeminis vaig glāzu saēst. / meža zeminis ir diži veselīgas.* (vec. p.)
- (2) *isvārīšu vakarīnēs rāciņus ar gaļu. / vaig isvārīt tītarines tēju.* (vid. p.)
- (3) *umamma cienīja rāciņus ar ruokām kast.* (jaun. p.)
- (4) *vaidzēja sēt ābuolini, timuotini.* (Latvijas vid. p.)

Floras nosaukumi sastopami arī citviet Lejaskurzēmē: *rācinis* ‘kartupelis’ Nīcā (Bušmane 1989, 125), Rucavā (Markus-Narvila 2016, 191), *zemine* ‘zemenes’ Kalētos, Krūtē, Mazgramzdā (Ābele 1929, 102), arī Dunikā, Gramzdā, Nīcā, Purmsātos, Rucavā (Laumane 1999, 75, 23. karte) u. c. Tāpat reģistrēti arī citi floras nosaukumi, kā *brukline(s)* ‘brūklene(s)’ Kalētos, Krūtē, Mazgramzdā (Ābele 1929, 102), Nīcā (Bušmane 1989, 125), Rucavā (Markus-Narvila 2016, 191), *celminis* ‘celmenes (sēnes)’ Kalētos, Krūtē, Mazgramzdā (Ābele 1929, 102), *dzērvines* ‘dzērvenes’ Rucavā (Markus-Narvila 2016, 191), *gaiļina* ‘gailene’ Rucavā (KHI), *glāzines* ‘zilenes’ Bārtā, Dunikā, Nīcā,

Rucavā (izplatību un lietojumu sk. Laumane 1999, 78, 25. karte), *gūžine* ‘purene’ Rucavā (KHI), *kaļvines* ‘kalmes’ Dunikā, Nīcā, Virgā (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946, 580), *mežinis* ‘meženis’ Nīcā (Bušmane 1989, 125), *mellines* ‘mellenes’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Nīcā, Purmsātos, Rucavā (Laumane 1999, 76, 24. karte), *tītarine* ‘pelašķis’ Nīcā (Bušmane 1989, 124).

Tāpat lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs sastopami vārdi ar *-in-*, kas apzīmē ogu nosaukumus, piem., *žemīnē* ‘meža zemene’ (Vanagienē 2015, 482), ‘zemene’ Palangā, piem., *šī metq y[ra] daug žemīnių* [...] ‘šogad ir daudz zemeņu [...]’ (Naktinienē 2005).

1.2. Faunas nosaukumi

Mūsdienās dzīvnieku nosaukumi ar piedēkli *-in-* nav saklausīti daudz, nosaukumi – *ķirmins* ‘čūska’, *vapsine* ‘lapsene’ – konstatēti vidējās paaudzes valodā, piem.:

(5) *ķirmins līda pa ceļu. vapsines te zimz.* (vid. p.)

Faunas nosaukumu leksēmas lietotas arī citviet, piem., *briedine* ‘brīžu mātīte’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *circinis* ‘cīrcenis’ Rucavā (KHI), *gūžins* ‘zostēviņš’ Rucavā (KHI), *lapsine* ‘lapsene’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *sisine* Gramzdā (Ābele 1929, 102), *tītarine* ‘tītaru māte’ Dunikā, Rucavā (KHI). Dienvidrietumkurzemē sastopami tādi tēviņu nosaukumu atvasinājumi kā *gūžins* ‘zostēviņš’, *kaķins* ‘runcis’, *pīlins* ‘pīltēviņš’ u. c., kas, pēc Veltas Rūķes-Draviņas (1959, 201) materiāliem, ir reģistrēti arī augšzemesnieku izloksnēs, piem., *avins*, *bucins* Krustpilī, *katins*, *runcins* Biržos, Kaldabruņā, Aknīstē, *rūncins* Saikavā, *gulbins* Biržos, *gagins* Lubānā u. c. (Ozola, Markus-Narvila 2021, 154). Arī lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs raksturīgi dzīvnieku nosaukumi ar piedēkli *-in-*, piem., *kātinās* ‘runcis’ (Vanagienē 2014, 277), ‘runcis, kaķis’, piem., *niurzga kaip katins*, *uodegā laužomas* ‘ņaud kā kaķis, asti luncinot’ Kretingā (Naktinienē 2005), *žqšinas* ‘zosu tēviņš’ (Vanagienē 2015, 477), piem., *žqšinas vaikus gandina*, *ans pula ir šnypšta* ‘zosu tēviņš bērņus biedē, viņš uzbrūk un šņāc’ Palangā (Naktinienē 2005).

Vārds *krupine* tiešajā nozīmē analizētajā materiālā nav konstatēts, bet ir fiksēts nozīmes pārnesums cilvēka raksturojumam. Pamazinājuma nozīme nosaukumā *krupine* ‘krupju mātīte’, kas pauž nicinājumu, vienlaikus norādot, ka persona ir zemākā sociālā hierarhijā, materiālā ir konstatēta tikai vienreiz, piem.:

(6) *tās divas meitenes, krupines, nuosūdžēja tam milicim.* (Latvijas vid. p.)

1.3. Darbarīku un priekšmetu nosaukumi

Mūsdienās Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā visbiežāk tiek lietoti dažādu priekšmetu nosaukumi – *ratins* ‘ratiņš’, *ritinis* ‘ritenis’, piem.:

(7) *ritinis bij tā, kā tagad tu mašīnu turēji. / kad bijām jauni, braucēm ar ritiņis.* (vec. p.)

(8) *nebija nekāda ritiņa, nekāda transporta.* (vid. p.)

- (9) *mamma man priekš jakas vērpā dziju ar ratīnu. / tad vērpē ar ratīnu / ritinis bez spieķiem bij.* (Latvijas vid. p.)

Darbarīku, priekšmetu u. c. nosaukumi tiek lietoti arī kaimiņizloksnēs, piem., *bradinis* ‘bridinis’ Nīcā (Bušmane 1989, 126), *ritinis* ‘ritenis’ Rucavā (Ābele 1927, 122), *žagarine* ‘zaru slota’ Rucavā (KHI).

1.4. Dabas parādību nosaukumi

Šai tematiskajai grupai Būtiņģē un Sventājā galvenokārt pieslejas vēju nosaukumi – *āzinis* ‘dienvidaustrumu vējš’, *jūrinis* ‘jūras vējš’, *saksinis*, *sakšinis* ‘dienvidrietumu vējš’, *sāminis* ‘ziemeļrietumu vējš’, piem.:

- (10) *taīnsni nūo jūrarā, ta būs jūrinis.* (Laumane 2008, 28) / *ar vēju, ar saksini* [...] *var redzēt zēltu.* (vec. p.) / *pūtīs sakšinis, ak:a` sāminis, sadu` straūme.* (Laumane 2008, 12)
- (11) *ja pūš āzinis, tad zini – zive nau, var nebraukt jūrā nemaz.* (Latvijas vid. p.)

Tematiski līdzīgi nosaukumi sastopami arī citviet Lejaskurzemē: *putinis* ‘putenis’ Rucavā (Ābele 1927, 122; Markus-Narvila 2016, 190), *misins* ‘misiņš’ Pērkonē (Valtere 1938, 127) u. c. nosaukumi (plašāk sk. Ābele 1927, 122; 1929, 102; Valtere 1938, 127; Bušmane 1989, 123–130). Lietuviešu valodas ziemeļrietumu žemaišu izloksnēs arī raksturīgi vēju nosaukumi: *sāksinis* ‘dienvidrietumu vējš, saksenis’, piem., *sāksinis yr geras vē[ja]s* ‘dienvidrietumu vējš ir labs vējš’ Klaipēdā (Naktinienē 2005), *aūstrinis* ‘austrumu vējš, austrenis’, piem., *aūstrinis jau nuplikino mares* (žuvys pradingo) ‘austrumu vējš ir noplicinājis jūru (zivis pazudušas)’ Klaipēdā (Naktinienē 2005), *ōzinis* ‘dienvidaustrumu vējš, āzenis’ Klaipēdā, Kretingalē, Palangā (Naktinienē 2005).

1.5. Apģērbu nosaukumi

Vairāku apģērbu nosaukumu – *adītinis* ‘adīta jaka’, *austine* ‘sagša; liels lakats’, *vatinis* ‘bieza, vatēta virsjaka’ – darināšanā izmantots piedēklis *-in-*, piem.:

- (12) *apsagērbu vatini, apsasēduos te.* (vec. p.)
- (13) *biju adītini aizsalikusi / omamma adītini nuopirkusi.* (vid. p.)
- (14) *atnāca vēcmāte ar tādu lielu austini, rūtainu.* (Latvijas vid. p.)

Tuvākajās kaimiņu izloksnēs reģistrēti gan tie paši, gan citi apģērbu nosaukumi: *austine* ‘dižā drāna’ Bārtā (Mīlenbahs 1923–1932, 229), ‘sagša; liels lakats’ Bārtā, Dunikā, Kalētos, Nīcā (Jansone 2003, 102), Rucavā (KHI; Laumane et al. 2007, 463), *kuōcinis* ‘lina sieviešu svārki’ Dunikā (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946, 685), ‘nātna auduma sieviešu svārki’ Nīcā (Bušmane 1989, 126), *kniepķins* ‘krekla sakta’ Rucavā (Markus-Narvila 2016, 132), *kruōcinis* ‘krokoti sieviešu svārki’ Nīcā (Bušmane 1989, 126), *miŕmine* ‘sieviešu lakats’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *musline* ‘sieviešu lakats’ Dunikā (Jansone 2003, 124), Rucavā (Markus-Narvila 2016, 132), *musuline* ‘sieviešu lakats’ Nīcā (Jansone 2003, 124), *zīdine* ‘zīda lakats’ Bārtā, Nīcā (Jansone 2003, 97; Bušmane 2004, 174), Dunikā (Mīlenbahs 1923–1932, 732; Jansone 2003, 97),

Rucavā (Mīlenbahs 1923–1932, 732; KHI). Arī lietuviešu valodā reģistrēts tekstilizstrādājums *mūslinas* ‘plāns kokvilnas audums’ (Naktinienē 2005), ‘muslīns’ (Balkevičs et al. 1995, 293)

1.6. Tautību nosaukumi

Tautību nosaukumu – *baltkrievine* ‘baltkrieviete’, *leitine* ‘lietuviete’, *krievine* ‘krieviete’, *židīne* ‘žīdiete’ – darināšanā arī izmantots piedēklis *-in-*, piem.:

- (15) *krievines sagaidīja, tās arī kādreiz ir vestas. / ka bijām Krievijā, krievines deve diegus. / Liepājā pie vārtu stāvēs židīne.* (vec. p.)
- (16) *sieva – baltkrievine nuo Kretingas, latviski runā, bet maģ.* (vid. p.)
- (17) *leitine tāda!* (jaun. p.)
- (18) *pie mums dzīvuoja krievines.* (Latvijas vid. p.)

Līdzīgi *leitine*, *židīne* Rucavā (Ābele 1927, 118, 122).

Tautību nosaukumi Lejaskurzemes izloksnēs reģistrēti maz, piem., *leitine* Rucavā (Endzelīns 1951, 313), *Dunikā* (Endzelīns, Hauzenberga 1934–1946, 731).

1.7. Profesiju nosaukumi

Arī vairāku sieviešu profesiju nosaukumu darināšanā – *ārstine* ‘ārste’, *daktarine* ‘daktere’, *skoluotajine* ‘skolotāja’ – izmantots piedēklis *-in-*, piem.:

- (19) *tai galā bija skola, un tai galā laikam skoluotajine dzīvava. / tā skoluotajine grīni ‘labi’ latviski runāja.* (vec. p.)
- (20) *sieva ēsuot ārstine / pasauce daktarini un teice, ka cilvēku tādu ņevar paļikt / sava starpā runāja latviski, ar skoluotajini – lietuviski.* (vid. p.)
- (21) *ārstine ņelaida duot biezpienu bērnam nuo sešu mēnešu.* (jaun. p.)

Tematiski līdzīgi nosaukumi sastopami arī citviet Lejaskurzēmē, piem., *ārstine* Rucavā (Stafecka 2021, 33), *kalējine*, *skruōdeline* Bārtā, *Dunikā* (Stafecka 2021, 33), *kaļpine* ‘kalpa sieva’, *ķēķine* ‘saimnieces palīdzē (muižā)’ Nīcā (Bušmane 1989, 124), *ķeizarine* Rucavā (Ābele 1927, 118, 122), *mešsardzine* Krūtē (Ābele 1929, 102).

1.8. Citi ar cilvēkiem saistīti nosaukumi

Mūsdienās ar cilvēkiem saistītu nosaukumu nav daudz, nosaukums *ciemins* ‘kaimiņš’, *kūmins* ‘krusttēvs’ konstatēts divu paudžu valodā, piem.:

- (22) *vienās leišu kāzās es biju te, ciemīnuos.* (vec. p.)
- (23) *cik ir tuo cieminu? / kūmins jau rinka ‘vāca’ pādes naudu.* (vid. p.)

Personu nosaukumi reģistrēti arī kaimiņizloksnēs, piem., *vecine* ‘veca sieviete’, *vedējine* ‘vedēja’ Nīcā (Bušmane 1989, 124) u. c.

Apelātīvās leksikas substantīvi, kas atvasināti ar piedēkli *-in-*, ir tematiski daudzveidīgi. Izpētot tematiskās grupas, redzams, ka galvenokārt atvasinājumi ar piedēkli

-in- saglabājušies vecākās un vidējās paaudzes valodā, trijās paaudzēs tie raksturīgi tikai floras tematikas vārdiem.

Šos apelatīvās leksikas substantīvus iespējams iedalīt četrās grupās. Pirmkārt, tie ir apvidvārdi, kam Lejaskurzemes izloksnēs raksturīgs apvidvārds (retos gadījumos – latviešu sarunvalodas vārds) ar piedēkli *-en-*, piem., *ārstine* – *ārstene*, *āzinis* – *āzenis*, *daktarine* – *daktarene*, *jūrinis* – *jūrenis*, *krievine* – *krievene*, *ķirmins* – *ķirmēns*, *leitine* – *leitene*, *rācinis* – *rācenis*, *saksinis* – *saksenis*, *sāminis* – *sāmenis*, *skuoluotajine* – *skolotājene*, *tītarine* – *tītarene*, *vapsine* – *vapsene*, *žīdine* – *žīdene*. Otrkārt, apvidvārdi, kam latviešu literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar piedēkli *-en-*, piem., *austine* – *austene*, *driģine* – *driģene*, *ritinis* – *ritenis*, *vatinis* – *vatenis*, *zemine* – *zemene*. Treškārt, apvidvārdi, kam latviešu literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar piedēkli *-iņ-*, piem., *ābuolinis* – *āboliņš*, *ratins* – *ratiņš*, *timuotinis* – *timotiņš*. Ceturtkārt, apvidvārdi, kuriem izloksnēs vai literārajā valodā atvasinājumiem ar piedēkli *-iņ-* vai *-en-* nav līdzīgu nozīmju, piem., *adītinis* ‘adīta jaka’, *ciemins* ‘kaimiņš’, *kāpuostine* ‘astere’, *krupine* ‘krupju māīte’, *kūmins* ‘krusttēvs’.

Visu paaudžu sarunvalodā tiek lietoti arī sieviešu dzimtes personvārdu nosaukumi, kas darināti ar piedēkli *-in-*, piem.:

- (24) *un tai pusē atkal bija Bauverine / Diedine Malle dzīvava viņu mājās. / bijāt pie māsas Embrektines? / Jānītine bija mana tēva pussesere ‘pusmāsa’. / es esu Ķīkeline. / kur tā Medinčine dabūja zināt? / Mencuonine laikam bija lietuviete, bet latviski mācīja. / māsa Tuklerine ir mācītjusēs dui gadus Latvijā. / vīrs bij pusbrālis tai Zaicevinei. / večā Vindiģine arī bij izkrituse nuo gultas. (vec. p.)*
- (25) *Albužine bija glaunā saimiece. / Albužini zini? / Aleknine, tēta māsa, jau seneis ‘sen’ nuomiruse. / mēs bērībā braukdavām uz Liepāju – krustmāte Aleknine tur dzīvoja. / nuo vecajiem kūršiem bij Balcerine. / te, pie Ciņķines, apmetāties. / man bij vecākā māsa Deģine. / Dievini jau bija nuo saimnieku zurtas bišķi. / Flaksines mazdēls, kad atiedava, man dikti patika. / Flaksinij bij nesen astuoņdesmit pieci gadi. / kalpu māja nuodega Freimaninij. / tad Giruline izskrēja, izdzirdēja, ka šaun. / visu laiku nekuo neteikdavām, ka Jānītine atbraukuse. / ciemini atbrauca – Jānītines meita. / Giruļu Jurine man tuo teice. / mana pusmāsa – Skudiķine. / Spruoģine ir mana tēva māsa. / mana krustamāte ir Spruoģine. / vairāk Tuklerine uz ties kapis mēdza biežāk braukt. / Tuklerinij kājas sāp. / tāpat kā cienījām teikt Ukseline. / mana mamma ar Viģelini bija māsu bērni. (vid. p.)*
- (26) *es tik zinu, ka es aizbraukdavu pie Deģines, ļuoti gāršīgi tie saldējumi bija. / tur dzīvo Fūgalines mazdēls. / vezdava pie tās Mielavines, ar kamparu trūdava tuo sprandu. (jaun. p.)*
- (27) *kad nācu lielāka, teica, lai palieku pie Balceriem, juo Balcerine bij mana krustmāte. / man vēl ir Balcerines adīts balts lakats. / man ir divas krustmātes: Dievinine un Mārtinine. / pretī Vindiģa Jāņa mājām bija maza mājele, tur dzīvoja Lauvine. / Putrine Katrina bija vecākā. (Latvijas vid. p.)*

Kā redzams, šādi sieviešu dzimtes personvārdu nosaukumi, kas darināti ar piedēkli *-in-*, mūsdienās funkcionē vecākās un vidējās paaudzes aktīvajā leksikā. Sieviešu dzimtes

personvārdi, kas darināti no vīriešu dzimtes īpašvārdiem vai māju nosaukumiem, ir izplatīti vairākās Lejaskurzemes izloksnēs, piem., *Ber'ķine*, *Mežeicine* Kalētos (Ābele 1929, 102), *Dangučine* Nīcā (Bušmane 1989, 124), *Pēŗkuõnine*, *Kuršine* Rucavā (KHI).

Vārdiem, kuri atvasināti ar piedēkli *-in-*, nav novērota pamazinājuma nozīme – nosauktā reālija nav mazāka salīdzinājumā ar motivētātvārda nosaukto. Līdzīgi pamazinājuma nozīmes nav saskatāmas arī atsevišķu substantīvu darināšanā ar piedēkli *-iņ-* latviešu literārajā valodā, piem., *āboliņš*, *dakšiņa*, *vēŗpjamais ratiņš* (Vulāne 2013, 229).

2. Substantīva piedēkļa *-īn-* lietojums

Jānis Endzelīns (1951, 318) norādījis, ka derivatīvie formanti *-īns* un *-īna* sastopami izlokšņu deminutīvos un tie atbilst deminutīvu atvasināšanai ar *-iņš*, *-iņa*. Sufiksi *-iņ-*, *-īn-* ir vieni no produktīvākajiem latviešu valodas piedēkļiem, jo ar tiem var atvasināt dažādus lietvārdus neatkarīgi no to leksiskās nozīmes (Kalnača 2015, 255). Anna Vulāne (2013, 227) apstiprina, ka latviešu valodā piedēklis *-iņ-* ir tipisks deminutīvu piedēklis, norādot, ka „piedēkļa *-iņ-* derivatīvā semantika ir sazarojusies un daļa atvasinājumu var izteikt gan dažādas emocionāli ekspresīvas papildnozīmes, gan arī neitrālu nozīmi”. Līdzīgs piedēkļa *-īn-* lietojums piedēkļa *-iņ-* vietā novērots arī Lejaskurzemes izloksnēs, piem., *Aizvīķos*, *Bārtā*, *Dunikā*, *Gramzdā*, *Kalētos*, *Nīcā*, *Purmsātos*, *Rucavā* u. c.

Visbiežāk atvasinājumi izsaka pamazinājuma nozīmi (tātad reālija ir mazāka) vai pamazinājumu, norādot uz mīļumu, maigumu, sirsnību, piem., floras nosaukumi – *bēŗzīns* *Bārtā*, *bēŗzīnc* *Dunikā*, *bēŗzīns* *Nīcā* (Stafecka 2021, 190, 3. karte), *kuõcīnc* *Kalētos* (Rudzīte 1964, 105), faunas nosaukumi – *bucīns* *Nīcā* (Bušmane 1989, 127), ar cilvēkiem saistīti nosaukumi – *cilvēcīns*, *kuõdzīnus* *Nīcā* (Bušmane 1989, 127–129), *ganīnc* *Kalētos* (Rudzīte 1964, 105), *māsīna* *Gramzdā* (Ābele 1929, 10), dabas reālijas – *kalnīnā* *Kalētos* (Ābele 1929, 10), *kalnīns* *Bārtā*, *Dunikā*, *Nīcā*, *Purmsātos* (Stafecka 2021, 190, 3. karte) u. c.

Lai gan Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs piedēklis *-īn-* izmantots vairāk deminutīvu darināšanā, ir gadījumi, kad šiem atvasinājumiem nav deminutīvu nozīmes. Lejaskurzemes izloksnēs deminutīvu funkcijas nav tādiem atvasinātiem vārdiem kā *kastīna*, *kastīns* ‘metāla rīks, ar ko kasa kopā mīklas paliekas abrā; abrkasis’ *Nīcā* (Bušmane 2020, 77), *kunkulīna* ‘(piena) zupa ar sīkām (parasti no cietas mīklas drupinātām) klimpām’, *vakariņes* ‘vakariņas’ *Rucavā* (KHI). Šādi piemēri fiksēti vēl mūsdienās, piem., *galīns*, *ziedīns*, *caurumīns*, *matīni* *Nīcā* (Bušmane 2020, 3–4, 53), *kuõcīnis*, *tačīna* (KHI) u. c.

Arī Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ar piedēkli *-īn-* ir atvasināti vārdi, kuriem nav deminutīvu nozīmes. Ir izdalāmas divas lielākas tematiskās grupas.

2.1. Floras nosaukumi

Nosaukumi *lazdīns* ‘lazda’, *mellīne* ‘mellene’, *nāŗrīne* ‘nāŗre’, *rūģštīne* ‘skābene’, *skābīne* ‘skābene’, *zemīne* ‘zemene’ uztverami bez pamazinājuma nozīmes, tos lieto visu paaudžu valodā, piem.:

- (28) *mellīnes* *acemis* vaig. / *sasaraun skābīnes!* / *zemīnes* jau mežā pasīrpušas. (vec. p.)
- (29) *lazdīns* pills ar sakritušis zaris. / *nātrīnes* vien apkārt māju aug. / *saraunies* un pārsavedies mājās *skābīnes!* / *Malles mamma* cienīs *zemīnes* iet saraut mežā. / *magājājam* jau garšo *zemīnes*. (vid. p.)
- (30) *vasaramis* rāvēm mežā *mellīnes* ar *umammu*. / *te* daug *nātrīnes*. / *tai* zupā ir *rāciņi*, *rūgštīnes*, *krūpi*. (jaun. p.)

Lejaskurzemes izloksnēs šie floras atvasinājumi ar piedēkli *-īn-* nav konstatēti.

2.2. Ēdienu un ēdienreižu nosaukumi

Arī šīs tematiskās grupas vārdiem *biguzīne* ‘maizes zupa’, *brīšīnes* ‘svaiga gaļa’, *kunkulīne* ‘piena zupa ar klimpiņām’, *vakarīnes* ‘vakariņas’ nav deminutīva nozīmes, piem.:

- (31) *i vēl* uotreiz *isvāru priekš vakarīnēm*. / *tā kristīšana* bi tāda – *ja tev* bi *kabatā, tās vakarīnes* darīja. / *vakarīnes* jau *bišķi* *bij vīra mājās*. (vec. p.)
- (32) *vakaris* *mumis* *deve biguzīni*. / *bij* *zuvju* *cehs: nelaida* *ne andelēt, ne mājās nes-ties, tik brīšīnes* *bišķi*. / *viņiem* (mazbērniem) *vaig vakarīnes* *pataisīt*. / *vakaris* *izsavāruos kunkulīni*. (vid. p.)

Kā redzams, substantīvi ar piedēkli *-īn-* vairāk izmantoti vecākās un vidējās paaudzes aktīvajā leksikā. Šādu atvasinājumu gan nav visai daudz, bet tas bieži skaidrojams ar lietuviešu valodas ietekmi: izskaņa *-ynė* ir izplatīta žemaišu izloksnēs, piem., *kunkulīne* ‘piena zupa ar klimpām’ (liet. *kunkulynė*), *nātrīne* ‘nātre’ (liet. *nōtrynė*, Vanagienė 2014, 476), *vakarīnes* ‘vakariņas’ (liet. *vakarynė(s)*, Vanagienė 2015, 403). Brigīta Bušmane (2001, 69; 2007, 262–263) ir norādījusi, ka lietuviešu valodas žemaišu izloksnēs ir raksturīgi ēdienu nosaukumi ar izskaņu *-ynė*, piem., *bulbūnė* ‘bulbieni’, *lapūnė* ‘lapieni’, *žirnūnė* ‘žirniņu sriuba’, kā arī piena zupas *kunkulīna* Rucavā un *kunkulīne* Sventājā atbilstmi saistījusi ar liet. *kunkulynė* ‘zupa ar klimpām’.

Reizēm piedēkļa zilbes pagarinājums Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā var būt ieviesies lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu uzsvērtā patskaņa ietekmē, piem., *mellīne* (liet. *mēlūnė*) ‘mellene’, *zemīne* (liet. *žeminė*) ‘zemene’ (sal. liet. *mēlūnė* ‘Blaubeere, Schwarz-, Heidel-, Bickbeere’, Fraenkel 1955–1965; kā arī *žeminė* ‘braške ir jo vaisius’, kas lietots Klaipēdas, Kretingas, Palangas raj., sk. Vanagienė 2015, 482), kur patskaņa pagarinājums piedēklī varēja būt ieviesies žemaišu izlokšņu uzsvērtā patskaņa ietekmē (Straupeniece 2018, 164).

Secinājumi

Atvasinājumi ar piedēkļiem *-in-*, *-īn-* Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā parasti ir neitrālas nozīmes substantīvi, kas neizsaka deminutīva nozīmi, kur nosauktā reālija nav mazāka salīdzinājumā ar motivētālvārda nosaukto.

Visās trijās paaudzēs tiek lietoti substantīvi ar izskaņam *-inis*, *-ine*, kas atklāj gan floras, gan profesiju, gan tautību nosaukumus. Vairumā gadījumu substantīvi ar izskaņām *-inis*, *-ine* reģistrēti vecākās un vidējās paaudzes leksikā (darbarīku un priekšmetu

nosaukumos, apgērbu nosaukumos un citos ar cilvēku saistītos nosaukumos), retāk – jaunākās paaudzes valodā.

No 29 apelatīvās leksikas leksēmām, kas atvasinātas ar piedēkli *-in-*, visvairāk, t. i., 21 leksēmai (73 % gadījumu), izloksnēs vai latviešu literārajā valodā atbilst atvasinājumi ar piedēkli *-en-*. Trim leksēmām (10 % gadījumu) atbilst latviešu literārās valodas vārdi ar piedēkli *-in-*, bet piecām leksēmām (17 % gadījumu) nav rodams ekvivalents ar līdzīgu nozīmi.

Trijās paaudzēs tiek lietoti personu nosaukumu atvasinājumi ar piedēkli *-in-*, kas darināti no vīriešu dzimtes personvārda.

Arī substantīvi ar piedēkli *-in-* vairāk reģistrēti vecākās un vidējās paaudzes aktīvajā leksikā, retāk – jaunākās paaudzes valodā. Atvasinājumiem vērojama lietuviešu valodas žemaišu izlokšņu ietekme.

Būtiņģes un Sventājas latviešu valodā ir vērojami tematiski daudzveidīgi substantīvu atvasinājumi ar piedēkļiem *-in-* un *-in-*. Apkopotie valodas materiāli rāda, ka no visām leksikas tematiskajām grupām visbiežāk lietoti dažādi floras nosaukumu atvasinājumi.

Saīsinājumi

jaun. p.	jaunākās paaudzes teicējs/-a
KHI	Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts
vec. p.	vecākās paaudzes teicējs/-a
vid. p.	vidējās paaudzes teicējs/-a

Avoti

- Balkevičs, Jons et al. 1995. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
- Bušmane, Brigita. 2020. *Nīcas izlokšnes vārdnīca* (J–Ķ). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts. Pieejams: <http://lavi.lu.lv/wp-content/uploads/2021/03/NIV-J-K-publicesanai-30.06.2020.pdf>
- Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edīte. 1934–1946. *Papildinājumi un labojumi Kārļa Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. Rīga: Kultūras fonds.
- Fraenkel, Ernst. 1955–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. 1–2. Heidelberg: Carl Winter.
- Laumane, Benita (red.). 2008. *No Sventājas līdz Ancei: Latviešu izlokšnes Rietumkurzemes piekrastē 20. gs. beigās / 21. gs. sākumā*. Liepāja: LiePA.
- Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta apvidvārdu kartotēka. 2000–2016.
- Mīlenbahs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. 1–4. Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.
- Naktinienē, Gertrūda. 2005. *Lietuvių kalbos žodynas. Elektroninis variants*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Pieejams: <http://www.lkz.lt>
- Straupeniece, Daiga. 2008–2021. *Audiomateriālu ieraksti Būtiņģē un Sventājā*.
- Straupeniece, Daiga. 2015–2021. *Audiomateriālu ieraksti Liepājā*.
- Vanagienē, Birutē. 2014–2015. *Šiaurės vakarų žemaičių žodynas*. I–II. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Literatūra

- Ābele, Anna. 1927. Par Rucavas izloksni. *Filologu biedrības raksti*. VII, 112–128.
- Ābele, Anna. 1929. Gramzda draudzes izloksne. *Filologu biedrības raksti*. IX, 89–113.
- Bušmane, Brigita. 1989. *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.
- Bušmane, Brigita. 2001. Ēdienu nosaukumi Sventājas latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. 5, 68–89.
- Bušmane, Brigita. 2004. Lejaskurzemes leksika tautasdziesmās un mūsdienu izloksnēs. *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Laumane, Benita (red.). Liepāja: LiePA, 128–179.
- Bušmane, Brigita. 2007. Ēdieni un to nosaukumi Rucavā. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Laumane, Benita, Ozola, Ieva, Girņus, Gita (red.). Liepāja: LiePA, 252–292.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Jansone, Ilga. 2003. *Galvas segas un plecu segas: lingvistiskais aspekts latviešu valodā*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Kalnača, Andra. 2015. Latvian. *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Grandi, Nicola, Körtvélyessy, Livia (eds.). Edinburgh: Edinburgh University Press, 253–261.
- Laumane, Benita (red.). 1999. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne.
- Laumane, Benita, Ozola, Ieva, Girņus, Gita (red.). 2007. *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklorā, valoda*. Liepāja: LiePA.
- Markus-Narvila, Liene. 2016. Dienvidrietumkurzemes izloksnes: Bārta, Rucava. *Avoti vēl neizsīkst*. Stafecka, Anna (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Ozola, Ieva, Markus-Narvila, Liene. 2021. *Valoda. Laiks. Lejaskurzeme*. Liepāja, Rīga: Liepājas Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rūķe-Draviņa, Velta. 1959. *Diminutive im Lettischen*. Lund: Lindstedts Universitāt Bokhandel.
- Stafecka, Anna (red.). 2021. *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija I*. Apraksts, kartes un to komentāri. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Zinātne.
- Straupeniece, Daiga. 2018. *Latviešu valoda Lietuvā – Būtiņģē un Sventājā*. Liepāja: LiePA.
- Valtere, Emma. 1938. Pērkonas izloksne. *Filologu biedrības raksti*. XVIII, 123–135.
- Vulāne, Anna. 1986. Adjektīvu ar *-inis*, *-ine* derivācija un atributīvā funkcija augšzemnieku dialektā. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*. 1 (462), 73–84.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.

Summary

Lower Kurzeme subdialects contain many productive word-formation suffixes, such as *-el-*, *-en-*, *-ēn-*, *-ien-*, *-in-*, *-īn-*, *-īt-*. The Latvian language of Būtiņģē and Šventoji, which today belongs to the Latvian (Curonian) cultural space in the north-west of Lithuania at the Baltic Sea, with its cultural and historical traditions, also belongs both to Rucava cultural space and broader cultural and linguistic scenery of Lower Kurzeme. The article reflects the research dedicated to the dynamics of the two most productive word-formation suffixes, *-in-* and *-īn-*, in the Latvian language of Būtiņģē and Šventoji, noting the common traits with Lower Kurzeme subdialects and emphasising the features and quantitative indicators which are different. The material of research consists of the language recordings (2008–2021) from Būtiņģē and Šventoji, which were decoded by the author, and the language examples from Kurzeme Institute of Humanities expeditions published in the book “From Šventoji to Ance” (2008).

The research material also includes the decodings of the 21st-century language of people from Būtingē and Šventoji who moved to Latvia in the 1960s. The main research methods used in the study are the analytical method and the comparative method. All substantives with suffixes *-in-* and *-īn-* were excerpted. The comparative method was used to examine the intensity of use of the substantives with suffixes *-in-* and *-īn-* in the older, middle, and younger generations in different thematic groups and compare the language material with Lower Kurzeme subdialects and the north-western subdialects of the Lithuanian language's Samogitian dialect. The study has yielded a conclusion that substantives with the suffixes *-in-* and *-īn-* are mainly words of neutral meanings that do not express the meaning of a diminutive; their use at the beginning of the 21st century in the Latvian language of Būtingē and Šventoji is common in the language of the older and middle generations. A large part of derivatives with the suffix *-in-* in the Latvian language of Būtingē and Šventoji are personal names derived from masculine personal names.

Keywords: substantives; suffixes; word-formation; word's meaning; subdialect; Būtingē; Šventoji.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)